

ВІДГУК

на дисертацію Кузи Анжели Михайлівни

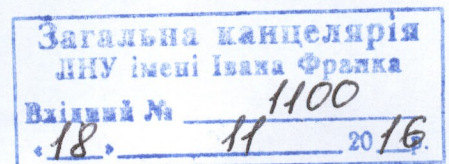
“Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі”,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Львів, 2016. – 212 с.)

Вивчення фразеологізмів із релігійною семантикою – актуальний аспект сучасної фразеології. Безперечно цінність пропонованого дослідження зумовлює, зокрема, те, що відродження наприкінці ХХ ст. релігійного життя та повернення суспільства до релігійно-духовних цінностей позначилося на фразеологічному складі сучасної української мови. Фразеологія акумулює культурний потенціал та дає змогу проникнути до сакрального світу кожного народу. Особлива складність, багатоплановість та неоднозначність підходів у сучасній лінгвістиці до окресленої в дисертації теми зумовила й багатоаспектність аналізу.

Відповідно до сформульованих у вступі завдань у дисертації послідовно скомпоновано структуру роботи.

У *першому розділі* “Теоретико-методологічні основи дослідження релігійної фразеології” чітко визначено об’єкт дослідження, зазначено, серед іншого, що “виокремлення релігійних фразем має фіксувати релігійну конотацію як додатковий значеннєвий відтінок, який нашаровується на їхні предметно-поняттєві (денотативні) значення” (с. 16), сформульовано теоретичні та методологічні засади аналізу. Дисертантка декларує, що “релігійні фразеологічні одиниці – це стійкі, часто відтворювані у мові словосполучки з високим рівнем образності, експресії, абстракції, символіки, узагальнення, з релігійною семантикою або релігійною конотацією і релігійними компонентами” (с. 17), як синонімні вживає терміни “фразеологізм”, “фразеологічна одиниця”, “фразема”, “стійкі словосполучки” (с. 21), “релігійна фразеологія та релігійна фраземіка”; серед релігійних компонентів виокремлює християнські теоніми – *Бог, Господь, Ісус, Богородиця* – та геортоніми *Великдень, Різдво* та ін., біблійні антропоніми – *Адам, Єва, Петро, Павло* – і

топоніми *Вавилон, Голгофа, Єгипет*, а також визначальні релігійні поняття – *віра, надія, любов, гріх, молитва, дух, душа* та слова-символи – *зірка, голуб, земля, хліб*. Однак, на мій погляд, не всі наведені вище лексеми доцільно вважати релігійними, оскільки вони позначають загальнолюдські поняття, що відображені у християнстві. На жаль, дослідниця не вказала у вступі чи в першому розділі про наявність власної картотеки, про що йдеться принагідно аж на с. 137, натомість така картотека, що, як виявилось, нараховує 2 000 одиниць, має велике значення та посилює науковість роботи.

Відповідно до задекларованих методів дослідження та методологічних основ застосовано теоантропоцентричний, антропоцентричний, етнолінгвістичний та культурологічний підходи, що дало змогу, з одного боку, визначити людський чинник у формуванні семантики релігійних фразеологічних одиниць та спосіб акумуляції досвіду пізнання Божественної істини; а з іншого – схарактеризувати релігійні фразеологічні одиниці як складник української культури та виразник народного менталітету.

Аналізуючи вузьке та широке розуміння фразеології, Анжела Михайлівна з огляду на дискусійність та неоднозначність проблеми – відповідно до праць Л. Скрипник, Л. Булаховського, А. Коваль – залучила до аналізу, окрім власне релігійних ФО, релігійні крилаті вислови, складені терміни, прислів'я та приказки, народно-поетичні кліше.

Дослідниця проаналізувала праці, що мали важливе значення для вироблення наукових підходів до принципів опрацювання фразеологічного матеріалу та засвідчили зародження та розвиток української фразеології та фразеографії – у дототалітарний (II пол. XIX – поч.. XX ст.) (*підрозділ 1.2*), тоталітарний (20–90 рр. XX ст.) (*підрозділ 1.3*) та посттоталітарний періоди (кін. XX – поч. XXI ст. – *підрозділ 1.4*) та слушно наголосила на відсутності єдиного підходу до класифікації ФО, на дискусійності щодо визначення обсягу фразеології.

Детальне вивчення релігійної фразеології Анжела Михайлівна розпочинає з опрацювання та аналізу лексикографічних праць у *другому розділі* ("Релігійна

фразеологія як об'єкт лексикографічного опрацювання”), слушно відзначивши, що лексикографія кодифікує історію мови та свідчить про мовно-культурний рівень народу на різних часових відтинках. Сучасна лексикографія передбачає, що фразеологія, відображена у тлумачному словнику, покликана висвітлити фразеотворчі можливості конкретного слова, саме тому практика створення словників полягає у фіксуванні найбільш поширених, основних фразеологічних груп (блоків) з опорним словом. До того ж добір та систематизація фразеологічних одиниць у словниках часто представлена разом із теоретичним осмисленням матеріалу. Однак зауважу, що доцільно було б також згадати і про діалектні лексикографічні праці, адже вони складають унікальну скарбницю українського фразеологічного фонду. У цьому контексті варто наголосити, що описані в розділі словники кінця ХІХ – початку ХХ ст. (*підрозділ 2.1*), наприклад П. Білецького-Носенка, *Словарь* за редакцією Б. Грінченка та ін., власне й містять діалектні лексичні та фразеологічні одиниці, оскільки період становлення літературної мови відзначався появою саме різноманітних лексикографічних праць, що хоч і не стояли осторонь процесу нормалізації української мови, проте фіксували також її регіональні особливості. Те саме можна говорити і про збірки фразеологізмів М. Номиса, П. Чубинського, М. Закревського і тим паче І. Франка (с. 54). А.М. Куза виявила обсяг та способи репрезентації релігійних фразеологічних одиниць у загальномовних, у фразеологічних словниках, у словниках ідіом та у збірниках крилатих висловів тощо, засвідчивши відсоток досліджуваних одиниць.

Схвально, що, детально аналізуючи лексикографічні праці М. Номиса, І. Франка, Б. Грінченка, дисертантка визначила відмінності наукових засад укладачів, зокрема вибірковість опису семантики в М. Номиса та максимально-можливе тлумачення зафіксованих в І. Франка одиниць, здійснила статистичний аналіз, суцільну вибірку релігійних фразеологізмів, класифікувала їх та на підставі аналізу зробила виважені висновки. Виявлено й варіанти релігійних фразем, зафіксовані у працях (напр., *Дай, Боже, в добрий час говорити, а в злий мовчати* –

М. Номис; *Дай Боже в добрий час речи, а в лихий не погадати* – І. Франко, доповнене звично розгорнутим Франковим коментарем).

Лексикографія радянського періоду (*підрозділ 2.2*) репрезентує відповідно до тогочасної ідеологічної заангажованості поодинокі біблеїзми, хоча й марковані як застарілі або книжні. Однак структурно-порівняльний аналіз багатьох праць 20–90 рр. ХХ ст. дав змогу дослідниці виявити не тільки варіанти описуваних одиниць, а й тогочасні тенденції у фразеології та в їх лексикографічній репрезентації, зокрема навмисне “відкидання” релігійної лексики та переробку деяких релігійних ФО у словниках, наприклад із компонентом *Бог*.

До аналізу досягнень лексикографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. (*підрозділ 2.3*) дослідниця підходить критично, зазначивши, що, скажімо, академічний ФСУМ у 2 т. також не охопив усього багатства релігійної фразеології, обмежившись матеріалом “апробованих” уже видань радянського періоду; опріч цього, словник не містить крилатих висловів, прислів’їв та приказок, що складають вагому частку фразеологічного складу мови. Картину доповнює видання словника-довідника *Фразеології перекладів* Миколи Лукаша.

Третій розділ дисертації присвячено питанню типології релігійних фразеологічних одиниць. Виокремлено типологічні ознаки цих фразем (релігійна семантика, релігійна конотація, номінація християнської віри в Бога, репрезентація релігійності в церковному та індивідуальному різновидах, семантична категорія священного та символічного, наявність релігійних компонентів) та здійснено *генетичну* (*підрозділ 3.1*), *структурно-семантичну* (*підрозділ 3.2*) та актуальну для вивчення релігійних ФО *ідеографічну* (*підрозділ 3.3*) класифікації. Остання, зокрема, що передбачає тематичний принцип групування фразеологізмів, не достатньо розроблена, проте, як вважає дослідниця, найкраще відповідає досліджуваному матеріалові та є перспективною. Однак варто звернути увагу на дещо некоректне виокремлення в цитованому матеріалі власне релігійних ФО, зокрема в контексті знання *глибоко неприємні тим, хто поклоняється культові золотого тільця і перетворює вільних людей у безсловесне стадо, яке ліниво очікує манни небесної*

доцільно таки виділяти як релігійні фразеологічні одиниці не *золотий тілець*, *манна небесна*, що у суті речі є образними одиницями, а *очікувати манни небесної*, *поклонятися золотому тільцю* (с. 93). Варто було б чіткіше сформулювати принципи, за якими дисертантка кваліфікує складені назви на зразок *Агнець Божий*, *Ангел Хранитель* як номінативні релігійні ФО іменникового типу (с. 101), а словосполучення на кшталт *християнська віра*, *велика віра*, *воскресла віра*, *дешева віра* і под. (с.104) узагалі зараховує до фразем. Дискусійним, на мою думку, є також питання: чи всі ФО з компонентами *Бог*, *Божий* можна кваліфікувати як релігійні? Часом авторка досить сміливо зараховує деякі одиниці до фразеологізмів: *під сонцем* – на землі (с. 106); *лікарю, вилікуй себе самого*; *мала розчина все тісто заквашує* – підкреслення активної дії чогось незначного, що приводить до великих зрушень (і навіть якщо згадати, що *закваска* у святописемних текстах символізує Царство Боже, бачимо, що ця семантика аж ніяк не пов'язана із значенням цього фразеологізму); *хто не працює, той не їсть* (с. 107); *берегти як зіницю ока*; *закривати очі* (с. 121); *хіба ревуть воли, як ясла повні*; *будувати на піску*; *жне, де не сіяв* (с. 121); і чи кожна ФО, сформована в святописемному тексті, буде релігійною, якщо вона утратить зв'язок із первинним текстом, напр. *уському свій час* (Книга Еклезіаста) (с. 125). Потребує уточнення та вказівки, у чому відмінність між номінативно-комунікативними та комунікативними одиницями, якщо в обох групах є однакові за будовою синтаксичні конструкції, напр.: *Блажен муж, що не йде на раду нечестивих* – номінативно-комунікативна одиниця, а, скажімо, *Бог не без милости*, *козак не без долі* – комунікативна (с. 110). Як позитивне відзначу, що проведений аналіз дав змогу дослідниці уточнити або ж – як у випадкові фраземи *Бійся Бога* – запропонувати вдале значення замість наявного в лексикографічних працях зовсім не релігійного тлумачення (с. 108–109).

Характеризуючи особливості ідеографічної диференціації релігійних фразеологічних одиниць, дослідниця виділила тематичні поля (*Християнські теоніми*, *Релігійно-біблійна символіка*, *Священний час*), тематичні групи, семантичні групи, представлені синонімними рядами, основою яких є предметно-понятійна

близькість фразеологізмів. Варто звернути увагу, що в окрему тематичну групу Анжела Михайлівна виокремлює християнські теоніми на кшталт *Господь Бог, Бог Святий* і под. (с. 112), *Син Божий, Агнецъ Божий, Дорога, Двері, Хліб Життя, “Я – є”* і под. (с. 113), *Дух Святий, Пречистая Мати* (с. 115), які видаються досить дискусійними в аспекті належності до фразеологічних одиниць. Тоді виникає запитання, чому тоді інші імена Бога не кваліфіковано як такі одиниці (хіба за відсутністю поширеності?), тим паче, що в роботі також вказано на так званий “контекстний фразеологізм” (с. 113).

Четвертий розділ присвячено описові експресивно-емоційних, функційно-стилістичних та дидактичних особливостей релігійних фразеологізмів, аналізу цих одиниць у навчальних, публіцистичних та релігійних текстах, визначено функції релігійних фразеологічних одиниць без зміни семантики і структури, прийоми видозміни та семантичної трансформації. Брак комплексних праць, присвячених дидактичним аспектам релігійної фразеології, актуалізує роботу А.М. Кузи. Релігійна лексика та фразеологія в українській дидактиці (*підрозділ 4.1*) та публіцистиці (*підрозділ 4.2*), тяглість традицій створили умови для формування високого морально-етичного ідеалу. Відзначу, що в підрозділах не тільки схарактеризовано вже відомі фразеологічні одиниці, а й висловлено зауваження щодо потенційної здатності словосполук до фразеологізації (с. 151). Щоправда, у деяких випадках дослідниця говорить не лише про фразеологічні (напр., с. 151), а й про метафоричні вислови, з огляду на це варто було б чіткіше сформулювати відмінність між цими мовними одиницями та відповісти на питання: чи можливо провести між ними чітку межу (с. 150–153).

Неабияке місце в дисертації посідає аналіз стилістичних особливостей релігійних фразем у перекладній літературі (*підрозділ 4.3*) та їх поширення в Інтернет-просторі (*підрозділ 4.4*), де особливо помітні сучасні тенденції функціонування релігійних фразеологічних одиниць – поява нових фразеологізмів та архаїзація уже відомих одиниць.

На підставі детального, вдумливого аналізу авторка дійшла виважених, об'єктивних і достовірних висновків (с.182–187), які логічного продовжують виклад основного змісту роботи.

Висловлені у відгуку критичні зауваження не знижують загального позитивного враження від роботи і стосуються переважно непринципових питань, здебільшого досить дискусійних.

Зміст Автореферату й основні положення дисертації ідентичні. Оpubліковані 19 статей, із яких 4 – у фахових виданнях та 1 за кордоном, уповні відображають порушену проблему. Достовірність отриманих результатів підтверджено апробацією на всеукраїнських та міжнародних конференціях.

Аналіз дисертації засвідчив, що до захисту подано самостійне, актуальне й перспективне дослідження, практичне значення якого не викликає сумніву. Різномасштабний фактичний матеріал, цікава методика аналізу свідчать про здатність дослідниці самостійно вести науковий пошук, про її високу загальну лінгвістичну підготовку.

На підставі вищесказаного вважаю, що кандидатська дисертація Анжели Михайлівни Кузи *“Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі”* відповідає спеціальності 10.02.01 – українська мова та вимогам МОН України і пунктам 11, 12, 13 *“Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання”* (постанова Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року), а її авторка Анжела Михайлівна Куза заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент —
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу української мови
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАНУ

17 листопада 2016 року

О.І.Сімович

Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича
НАН України

Підпис *О.І.Сімович*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар *[Signature]*
" 17 " листопада 2016 р.